

Žemaičių buitis J. Pabrėžos pamoksluose

Stasys Skrodenis

J. Pabrėža paliko nemažai ir savo pamokslų, kuriuos sakydamas apkeliaavo visą Žemaitiją ir pagarsėjo kaip puikus pamokslininkas. Tie pamokslai išliko rankraščiuose ir jau senokai atkreipė vėlesniųjų kartų dėmesį. Jie parašyti vaizdinga žemaičių tarme, juose panaudota daug to krašto liaudies buities bei kultūros faktų.

Iki XIX a. daugelis dvasininkų savo pamoksluose bei kitokiuose religinio turinio raštuose mėgino panaudoti vietinę medžiagą, o ne vien remtis bendro pobūdžio trafarietniais teiginiais. Antai pirmojoje lietuviškoje knygoje — M. Mažvydo „Katekizme“ (1547) — randame keletą senojo lietuvių tikėjimo faktų. Jų yra M. Daukšos „Katekizme“ (1595), vadinamoje Volfenbiutelio postilėje (1573), vysk. J. M. Karpio 1737 m. ganytojiškame laiške kunigams ir kt.

Nuo jų neatsiliko ir J. Pabrėža, norėdamas savo pamokslams suteikti daugiau konkretumo ir betarpiškumo. Šiuo atžvilgiu jis toli pralenkė savo pirmtakus. Puikiai pažindamas žemaičių papročius, jų dvasinę kultūrą ir buitį, J. Pabrėža analizavo ją savo pamoksluose, stengdamasis žmones atpratinti nuo daugelio senųjų papročių, kurie, jo manymu, yra nuodėmių nešėjai. Todėl jo pamokslai šiandien ypač vertingi etnografams ir tautosakininkams, randantiems juose daug užfiksuotų XVIII a. pabaigos ir XIX a. pradžios liaudies buities faktų, papročių ir apeigų, kurių dalis neišliko ligi mūsų laikų.

Storoje J. Pabrėžos pamokslų knygoje „Kninga pyrma Apey Sakramentus ogólnay, yr Apey Nekórius Sakramentus ipatingay“ [48]¹ kaip tik randame aprašytus žemaičių vestuvių ir kai kuriuos kalendorinius papročius. Kiek mažiau medžiagos yra kitoje pamokslų knygoje — „Pamokslay Wayringosy Materyjosy [...]“ [53]. Tiesa, pamokslininko aprašai gana fragmentiški, apeigas ir papročius jis vertina neigiamai, laikydamas juos „smertelnais griekais“, tačiau ir tokie jie mums brangūs kaip senųjų ano meto lietuvių liaudies tradicijų dalelytė, kurią kurti į vientisą sistemą padės palyginimai su kitų autorių — S. Daukanto, M. Valančiaus, J. Mickevičiaus — užrašytaisiais faktais².

Tais pamokslais susidomėta jau senokai, tačiau daugiau analizuoti tik vestuviniai papročiai³ (J. Povilonio [162]) bei per vestuves šokami šokiai (J. Balio [147]). Tuo tarpu kitos žemaičių dvasinės kultūros apraiškos pamoksluose dar nebuvo plačiau analizuotos. Todėl čia, pasiremiant minėtais rankraščiais, mėginama duoti pilnesnė žemaičių vestuvių, kalendo-

rinių apeigų ir papročių, burtų, tikėjimų charakteristika, stengiantis ne perpasakoti, o pateikti autentišką J. Pabrėžos žodį.

Vestuvės tiek Žemaitijoje, tiek ir kitose Lietuvos vietose buvo didelė šventė, trunkanti gana ilgą laiko tarpą, su daugybe papročių, apeigų, su dainomis, oracijomis, vestuvinių išdaigomis ir pokyliais. Ne viskas dvasininkams buvo priimtina, ir J. Pabrėža buvo vienas (tur būt, ir vienintelis) iš dvasininkų, ryžęsis atskirais elementais narplioti šį sudėtingą apeigų ir papročių margumyną ir detaliai išaiškinti, kur ir kaip nusidedama. Tai jis padarė savo pamoksle „Pamokslas Apey Paryszkadas i Stona Moteristys: yr ko reik ont prijemymu Sakramenta Moteristys so paritko: tay yra: kayp reyky elgtis lykó Zalietu, Ukwayždiu, pyrm szluba, yr lykó Pariedkos, Weselys“, sakytame Salantuose 1822 m. (KP, 245—284). Atskirus vestuvių apeigų momentus, ypač girtuokliavimą, „paleistuvystes“, nepadorias dainas bei šokius, pliekė ir kituose pamoksluose, tačiau šie faktai tik papildė jau minėtąją papročių kritiką.

Prieš tuokiantis, būtina išsiaiškinti, ar nėra *gentystės*. Būdavę draudžiama tuoktis iki V kartos.

„Gėtisty kartas teyp eyt.—1° Gimditoiey so sawa patomkays; tai pyrma karta.—Patomkay tarp sawys; korus wadynam tykrayseys Broleys Seserymis, teypojaus ira pirmoje karto.—2° Tykruju Broļu Seseu waykay, yr so Boczeys Bobotiems sawa, yr patis tarp sawys, ira antroje karto.—3° Patomkay tu wayku, koryi ožgymy ysz tykruju Broļu Seseu, yr tarp sawys, yr so sawa Praboczeys yr Probobotiems, ira Treczio karto.—4° Tyi waykay, koryi gem ysz Gimdytoju esąciu treczioje karto gėtistys: ira yr tarp sawys, yr so sawa Pro-proboczeys ketwyrtio karto“ (KP, 248).

Be to, pamokslininkas nurodo, jog vyras negali vesti, nepabaigęs 14 metų, o mergaitė — 12 (KP, 255). Tačiau tuokdavosi kiek senesni. Vėlesniuose šaltiniuose rašoma, jog mergaitės tekėdavusios ne jaunesnės kaip 17—18 metų¹.

Vestuvės prasidėdavo *piršlybomis*, kurios Žemaitijoje turėjo kelis etapus. J. Pabrėža plačiau aprašo „zalietas“, t. y. žiedynas. Jos būdavo ir prieš ūkvaizdžius ir po jų², tačiau pamoksluose jos, rodos, minimos prieš ūkvaizdžius. Per „zalietas“ jaunikis su jauna apsikeisdavo dovanomis, susitarėdavo, kada paduos užsakus, dalyvaudant piršliui, susigerdavo. Tai buvo svarbus etapas, turėjęs vos ne pačių vedybų prasmę.

„...Zalietas padarios so koky asabo, iey so to asabo ysz kokios pryczinas nebapsyžanitu, byli tyktay bowa zalietas tykras jau ne tam, kors atsyttrauky, nebe tam, nou korio atsyttrauky, nebwalno žanityis, ne so tiowo, neba so motino, ne so brolo, neba so sesery tykroujy, ne so suno, neba so doktery tykroujy tos asabas, so kory padariosi bowa žanityis zalietas. [...] par padarima Zalietu tykru, rādas nejoke Artymiste, losnay sawyszskiste, koryi Baznicze szwēta paznoczyi par wysa pyrmuoju karta lig ontrosys. [...] ta artymiste ysz zalietu wysados palyikt (KP, 254).

Todėl nenuostabu, kad po „zaliety“ jaunieji save laikė vedusiais ir ir gana dažnai tą naktį miegodavo kartu.

¹ MŽV, p. 48

² MŽV, p. 63

¹ Toliau — KP, nurodant puslapio numerį.

² S. Daukantas, Budą Senowes — Lietuwiū kalnienu ir Zemajtiu [...], Petropilie, 1845; M. Valančius, Palangos Juzė (toliau — PJ), V., 1965; J. Mickevičius, Žemaičių vestuvės (toliau — MŽV), Mūsų tautosaka, t. VII K., 1933, p. 47—125.

³ Nemažai vestuvinių papročių pateikiama „Lietuvių etnografijos bruožuose“ (toliau — LEB) (V., 1964).

„O tay dar pyktesnis daykts, kad ont to pryczino rādas patis pagalaus gimditoiey yr Pirsziš, koryi Jaunyisims ne tyktaij, pazwalyi, ale dar patis ticziomis lyip i wyina patalo goltij“ (KP, 267, taip pat p. 544).

O atsitikdavo ir taip, kad jungtuves bažnyčioje iš viso nukeldavo tolimesniam laikui.

„Ysz to jau sopraskyt, kapp nepaszczuiway dara tyi jaunijy, koryi po zalietu betykes jau soięcziauwotays esātis, yr kou drousiausey giwen tarp sawys po posy metu, po metus, o nekoumet yr ilgiouis, pagalaus i toki apiakyma ipot, iog publicznai nekoryi dou-das gyrdiety kalbātis: wedo žaniswos, modom wałno“ (KP, 267).

Toks paprotys gyvavo Rytų Prūsijoje¹, taip pat žinomas ir kaimyninėse tautose.

Po sužieduotuvių arba prieš jas būdavo *ūkvaizdžiai*. Per juos jaunosios tėvai susipažindavo su ūkio, į kurį duktė nutekės, ekonominė padėtimi. J. Pabrėža reikalauja, kad per ūkvaizdžius nebūtų apgaulių, kad „zalie-tos“ ir ūkvaizdžiai vyktų ne girtuokliaujant („galwas turiedamis apmysoses nou trunka, nespasabny esat ont atprowyima geray Zalietu“ (KP, 266), o blaiviomis galvomis; kad tėvai, būdami girti, neverstų prievarta savo dukterį tekėti.

Po žiedynų sekdamo *užsakai* bažnyčioje ir paskui jungtuvės. Tam momentui buvo ruošiamasi labai rūpestingai: kviečiami svečiai, tiekiami valgiai, puošiamasi. J. Pabrėža pažymi, kad jaunieji neprivalo patys viskuo rūpintis. Už juos turį viską atlikti jų tėvai (KP, 269).

Bažnyčia ne tik įvedė užsakus, kaip privalomą ritualą, tačiau ir nustatė, kada galima kelti vestuves. Pamokslininkas ne vienoje vietoje išsamiai aiškina tuos draudimus. Draudžiama vestuves kelti per visą adventą ligi Trijų karalių ir per gavėnią (nuo Pelenų dienos iki Velykų). Be to, Žemaičių vyskupijoje buvo griežtai įsakyta vestuves kelti tiktai antradienį, išskyrus sekmadienį ir pirmadienį prieš Užgavėnes, kad jokiū būdu nesutrukdytų pasninkai bei pamaldos (KP, 259). Ta griežta tradicija net atsispindėjo mūsų laikų pasiekusiose dainose — „Panedėlio vakarėlį prasidėjo veselėlė“.

Nors J. Pabrėža ir pasišovė aprašyti vestuves atskirame pamokslo skyriuje („Apraszims Weselys ne pagal Krykszczionyszku Regolū“), tačiau pateikė tik atskirus apeigų fragmentus, daugiau dėmesio skirdamas įvairioms išdaigoms, šokiams ir žaidimams, kaip krikščionims nepriimtiniams dalykams. Jis pamini vainiko padavimą, pintuves, guldytuves, keltuves, martavimą, piršlio korimą.

Iš pamokslų matyti, jog vakare prieš „šliubą“ susirenka jaunimas šokti ir linksintis ir taip praleidžia visą naktį. Antradienio rytą taip pat nesiskubina vykti į bažnyčią, o pirmiausia atliekama *vainiko padavimo* ceremonija. Toms ceremonijoms vadovauja „staršasis“ ir maršalka, kurie ir toliau kartu su piršliu lieka svarbiausiais vestuvių apeigų vadovais. Po vainiko padavimo dar pašoka ir tada iškilmingai vyksta bažnyčion; palydovai joja raiti, šaudydami, su muzika. J. Pabrėža ne vienoje vietoje pažymi,

¹ LEB, p. 484—485; žr. K. Kapeleris, Kaip senieji lietuvaininkai gyveno, Lietuvaininkai, V., 1970, p. 381.

jog, nuvykę į šliubą, jau būna įsigėrę ir bažnyčioje juokauja, kibina merginas, o dar kiti sukiojasi po karčiamas.

Išėinančius iš bažnyčios pasitikdavo muzikantai ir visi patraukdavo į kokią didesnę trobą toliau tęsti vestuvių su šokiais, dainomis ir gėrimais. Apie tai išlikusiose pamokslų knygose randamos tik atskiros užuominos, tačiau, kaip rodo šaltiniai [162, 179], iki Didžiojo Tėvynės karo buvo ir trečioji J. Pabrėžos pamokslų knyga „Pamokslaj apei septinis Sakramentus“ [47], kuria J. Povilonis ir rėmėsi, rašydamas straipsnį „Žemaičių vestuvės K. Ambr. Pabrėžos pamoksluose“ [162]. Nors dabar surasta daugiau medžiagos, negu pateikė J. Povilonis, tačiau apie kai kuriuos dalykus, šiuo metu neturint pirmojo šaltinio, reikia imti faktus tik iš šio straipsnio. Tai vestuvių pradėjimas, vedlių įsiprašymas ir kurie-ne-kurie piršlio korimo momentai:

„Pats jednošius arba kaip kitur vadin pyršlys, svots ar staršasis eina į šokius, ne su betkokia moteriške, bet su jaunąja“ ([162], p. 876). Taip pradedami šokiai, kurie miestelyje tęsiasi iki vakaro. Vakarop, dainuodami ir triukšmaudami, grįždavo į jaunuosios namus, į kuriuos vedliai turėdavo įsiprašyti su tam tikromis kalbomis: „Reikėtų čia sakyti apei įsiprašymą vedlių su kokiomis tai glūpomis mažvaikystėmis dedas, ale visas durnystes veselninkų trūdna apsaityti [...]“ ([162], p. 876).

Grįžus iš bažnyčios namo, linksmybės vėl tęsiasi, nes „staršasis“ iš karto tėvų užsiprašo, kad būtų „mergių yr tanciawoiymo“. Tą vakarą ir geriama, ir šokama, ir dainuojama. Labiausiai Pabrėža piktinasi svečių nakvyne: jie suguldomi kartu vyrai ir moterys kur nors trobos asloje ar daržinėje ant bendro patalo. Jaunos merginos kartais vedasi vyrus nakvoti pas save:

„Ein ant atilsio ale poromis, o tos poros nevinčiavotos. Kaimynų mergiukės vedas pas save nakvynei kai kuriuos veselninkus ir nei vyina nepagalvoj, kad tai labai negražus paprotys, ale nekuriš motinos dar džiaugiasi iš to, kad jos duktė pritink pry vaykių [...] Pilnos lovos nu mūsų veselės, ale vis kupetoj, atskirumo vyriškųjų nuo moteriškųjų ir klausti neklask. Bet kas taip daug lovų gali pritaisyti veselei? Kloja šiaudus į trobos aslą, taiso patalą daržinėj dėl visų iš karto ir į tą patalą šeimininkai visus veselninkus ar ženotus, ar neženotus, ar vyriškus, ar moteriškas, ar senus, ar jaunus, visus iš karto suguldo“ ([162], p. 874).

Toks paprotys nebuvo kažkas ypatingo, būdingo tik žemaičiams. Jį vėliau mini ir M. Katkus savo „Balanos gadynėje“¹, žinomas ir kitose Lietuvos vietose. Tai „buvo senovinių bendruomeninių draugiškų, netgi bičiuliškų kaimo tarpusavio santykių išraiška“².

Liūdno būty vestuvės be muzikantų, tačiau J. Pabrėžai atrodė, kad jie kaip tik čia įneša nuodėmes savo išdaigomis ir griežimu, kad jie „tākiousy patis budami pasileydy, wysokiu nezbažnaszcziu kytus yszmoka“ (KP, 274).

Jaunojo pusėje būdavo guldytuvės ir keltuvės, kuriose muzikantai aktyviai dalyvaudavo. Jie su muzikomis nulydėdavo jaunuosius gulti. Pavyzdžiui, M. Valančius „Palangos Juzėje“ rašo: „Jauniejiem pataisė lovą

¹ M. Katkus, Raštai, V., 1965, p. 159.

² LEB, p. 499.

klėtyj, nuvedė gulti tėvai su nekuriais vyriškaisiais ir su skripkorium¹. Neabejotinai taip buvo ir XIX a. pradžioje, kai J. Pabrėža rašė savo pamokslą.

Rytą — *keltuvės*. Muzikantai, lydimi vestuvinių, eina kelti jaunųjų. Atsiklaupę prie lovos tol griežia, kol tie neįmeta jiems į smuikus pinigų, kiti vestuviniai jaunuosius vaišina degtine. Pamoksluose minimos ir netikros keltuvės, kurias muzikantai atlieka kitų padedami:

„...anyi so cielo polko žmonių eyt gryždami mozyka pri łowas, kor pajos wayki scgolos so mergy. Anyi pagalaus ticziomis imoka nekores motryszkoses, kad atradosys wayki atgolos prigoltu pri jo, diel padarima keltuwiu bezbažnu [...]“ (KP, 274).

Svarbiausias dalykas dabar — svočios pyragai bei *piršlio korimas*.

„Jau nuo pat ryto „budelis“ baidykliškai apsirengęs, pakreipęs liežuvį į svečių šalį, kalba, visokiais būdais mainojas, rodydamas, lyg norįs pakarti piršlį“. Svočia vaišina ir girdo iš paskutinio, nes jai būtų didelė negarbė, jei kas iš vestuvinių paliktų nepasigėręs. „Budelis su savo draugais [...] ryja degtinę ant stalo po kartuvėmis“ ([162], p. 875).

Tuo metu ir apskritai per visas vestuves daug šokama, nes muzikantai taip pat priklauso prie centrinių vestuvių figūrų, be kurių nebūtų ir linksimumo („Nes kad nebūt mozyku yr kapelyju, nebut nietaciawoiymu“ (KP, 274). Čia J. Pabrėža pateikia keletą šokių, kurie, kaip ir daugelis kitų, jo nuomone, tik veda į nusidėjimus.

„Drousey sakau, iog niera anie wyina taciaus juso, prie korio neįjungtumės koks bezbažnoms ar tay kuniszks, arba dydistys“ (KP, 278).

Pamoksle aprašomi šokiai „*Ratas*“ (Tačius Rinky), „*Kazokas*“, „*Rūmas*“, „*Kukutis*“, „*Rūstoji*“, „*Jengelčikas*“, „*Poduškelė*“, „*Špokis*“.

„Rato“ šokyje visi eina aplink, o vienas viduryje, kuris, J. Pabrėžos manymu, yra velnias, gundęs žmones:

„Layko to taciaus vyiny dydžioujes, yr pasypot, kyty taciawodamis spauda rąkas rodidamis meyly neczista szyrdiey sawa esąty: o kyty wiel yszkyszyi pro pažasti rąka dasylyt par drabužius pri krutu“ (KP, 278).

Aprašydamas „*Kazoką*“, pamokslininkas mini lankstymąsi, kojų ir liemens kraipymą (KP, 278).

Kiek kitaip žaidžiamą „*Kazoką*“ aprašo M. Valančius „Palangos Juzėje“: „Paskiaus keturi vyrai pasilenkė, tujaus kiti ant jų susėdo ir įodė. Tokį veikalą vadina šokimu. k a z o k o“². Tą šokį, atliekamą vyrų, mini ir J. Mickevičius³.

Trečiasis žaidimas, patekęs pamokslininko nemalonėn, buvo „*Rūmas*“ (Rums). Jis „ira gatunks ipatings szokynieiyima; kor kas netropis į wyita paznoczita, tor douty zastowa“ (KP, 278). Tai žaidimas su fantų („pakūtų“) išpirkimu. Juos išperkant, kaip matyti iš pamokslų, reikia „koky asaba pabucztiouty“, poteries balsu kalbėti, „arba kyta koki glupa daykta padaryty“.

¹ PJ, p. 161.

² PJ, p. 171.

³ MZV, p. 94.

„Kukutį“ šokdami, sustodavę vienas už kito, rankas laikydami viens kitam ant klubų, ir kukuodavę („kyts kyta ožpakalie stoiyi, kokuojyt [...]“, ysz ożpakaly rąkas pažastis yszstumyi [...]“ (KP, 278).

„Rūstoji“ J. Pabrėžai nepatiko dėl to, kad „aplinkou waykszcziodams arba waykszcziodama bocziou i weyda“ (KP, 278), o „Jengelčikas“ (Jingelczyks) — kad vyriškis su moteriške šokdami kruta, kraiposi, visu kūnu dreba, rodydami vienas kitam savo meilę.

Labai populiari esanti „*Poduškelė*“ („*Podoszkoly*“), žaidžiama dainuojant:

Podoszkely, podoszkely,
podoszkely mila:
kori mili, kori myli
tou yr bocziouji (KP, 279).

Prie šio tipo priklauso ir žaidimas „*Špokis*“, kurį žaidžiant vienas atsisoja rate su užrištomis akimis ir lazda bado, kol į ką nors pataiko.

Siuos kelis šokius ir žaidimus J. Pabrėža aprašė kiek plačiau, pateikdamas ne tik pavadinimus, bet ir atlikimo bruožus. Tai labai reikšmingas autentiškas XIX a. pradžios dokumentas, leidžias pasekti lietuvių liaudies šokių ir žaidimų raidą, jų senumą, pagaliau, ko gero, ir tam tikrus vienos etnografinės srities regioninius skirtumus. Bene pirmasis tai pastebėjo J. Balys, pabrėžęs, jog „mes būtume labiau dėkingi, kad visos tos „nepaščyvastys“ būtų smulkiau aprašytos, matyt, „dūšių ganytojo“ turėta nebloga akis“ ([147], p. 236).

Per vestuves būdavo prikrečiama kitokių išdaigų.

Populiarus, matyt, buvo persirenginėjimas ir tokių *persirengėlių* pokštai. Vyrai persirengdavo moteriškėmis, o moteriškes vyrais, taip pat numirėliais, žvėrimis (meška, arkliai) ir kitokiomis baidyklėmis. Kartais moteriškes susikeldavusios viršutinį sijoną, liepdavusios virš galvos surišti ir tada šokinėdavusios po trobos vidurį (KP, 279). Šie ir kiti panašūs persirengėlių vaidinimai Žemaitijoje išliko ligi pat mūsų dienų.

„Laike tų visų išdaigų,— skaitome J. Povilonio straipsnyje J. Pabrėžos žodžius,— pons maršelga tartum koks beprotis po visus kampus landžiodams muša į balkius: į staktas ir kaminą su pečiu, alasavoja be perstojimo, šaukia alaus ir degtinės, neilgai lazdos jam užtenka, taip stipriai daužo balkius, jog atskiedernos net atlek lig lango, ir tegu to tiktai namiškiai nepaklauso, tuoj ims bartis, pilnas piktumo, pilnas didystės“ ([162], p. 874).

Išviedlaujant jaunąją, būdavo vagiami pyragai, degtinė (KP, 273), gal būt, ir kiti daiktai, skambėjo dainos.

Tai tik nedidelė žemaičių vestuvių ceremonijų dalis, kurias galima atsekti J. Pabrėžos pamoksluose. Tačiau jau ir tie fragmentai rodo jų turtingumą, pakilumą. Ir kokios būtų buvusios vestuvės liūdnos, jei žmonės būtų paklausę asketo pamokslininko ir atsisakę tų senų papročių, dainų, šokių ir muzikos.

Iš kitų pamokslų, kuriuose randame įvairios etnografinės medžiagos, reikia paminėti ištisą ciklą „Pamokslai apie malonę artimo, sakyti Salantuose 1813—1814 m.“

Vienam pamoksle „Apej ļaydojyma Noumyrosiu“ duodama ir trumpa budyniū charakteristika. J. Pabrēža rašo, kad galima laidoti po 12 val., jei mirē pasirgēs, o jei „nogļay“ — tik po 24 (KP, 350). Velionis būdavo numazgojamas (tā paprotj pamokslininkas laiko „glupstwa ont glupstwu“, „mada ysz pagonu ļayka“ tebesivelkančia. (KP, 353), gražiai aprēdomas įkapėmis. Prie pašarvoto numirėlio rinkdavosi žmonės budėti (į budynes), kur būdavo vaišinami valgiais ir gėrimais. J. Pabrēža piktai atsiliepia apie tuos papročius, nes gėrimai ne visada padeda išlaikyti tinkamą pagarbą mirusiajam, o dar blogiau — nebelieka kam giedoti.

„Eyt i Bodynes, i pagrabus ale diel prigieryma yr priwalgima. Daug ira ysz katalyku, koryi yszgyrdy žmogo noumyros, iey spadziewojes gausētis arielkas, lek pri Nabaszyka kuiwertynio, o iey regas nieka negausētis, anie kojys nekeļ — niera kam ney graba dyrbty, ney nabaszyka apdarity, neba bodiety, yr palidiety [...] Pri bagota priszingay szioks toks, wysy, o labiausey lubyjetis trunkus, losnay warnay kokyi lek, biegs, skobynas, neteyp diel ratunka duszys Nabaszyka, kayp diel czerkas arielkas. Siuļos patis, netyktay apdarity, ale nawet yr wisa nabaszyka losnay parsza koki noumazgoty“ (KP, 353).

Paskui budynėse vieni geria be saiko degtinę ir paskui snaudžia, naujienas vienas kitam pasakoja ar aptarinėja velionio gyvenimą, kiti, ypač jaunimas, užsiima irgi savais reikalais, o giedančiųjų teatsiranda vienas kitas (KP, 354).

Tokios vaišės budynėse — tai mirusiojo vėlės vaišinimo papročio liekana¹, tačiau J. Pabrēža aiškina, kad valgis ir „čėsnis“ esą tam, „idant pajudintų szirdis gyvųjų ant meldimos ož mirusiy“.

Etnografus ir tautosakininkus labai domina dar vienas J. Pabrėžos pamokslas, tai — „Pamokslos Apej palaystowistes kokys dedas prisosyrinkymu, yr czieso Szwęcziau, kayp tay Blokwylykey, Jonyny, Petryny“, sakytas apie 1818 m. Jame jis pateikia duomenų apie jaunimo pasilinksminimus įvairių švenčių metu, o labiausiai apie Kalėdų, Vėlykų, Sekminių ir Joninių papročius, kurie aprašyti gana detalai ir vaizdingai.

Vienas iš įdomiausių papročių, ir bene plačiausiai tik J. Pabrėžos aprašytų — *raštgālio (blukio) valkiojimas* iš trobos į trobą su dainomis ir išdaigomis per Kalėdas. Patys ceremonijų dalyviai buvo vadinami blukvikiais. Kadangi J. Pabrēža gana detalai juos charakterizuoja, todėl beveik ištiesai pateiksime tą aprašymą.

„Pirmouji wakara Kaliedu yszsyžad anyi [velnio sugundytieji] Pona Jezusa sawa, o aprenkas ož sawa pona Locypiero yr pasto po jo polka wadynama Blokwylykey. Tamy Blokwylykiu polky talpynas teyp wiryszky, kayp yr motryszkas, teyp seny kayp yr jaunų, o nawet ir patis waykay. Dwejojky gatunka ira Blokwylykey: wyini publiczny, koryi statej wadyn sawi Blokwylykeys; o ontry tajemny, koryi norint nekeļ warda Blokwylykiu, wyinok tou pati dara kou blokwylykey, koldamos pār kyimus Kaliedu nakti [...] Blokwylykey gyid bernalus [kalėdinė giesmė] arba diel gawyma czerkas arielkas, arba diel parodima sawa balša, be jokios nobažestwas, losnay cziderstwas daridamis, — o koryj negyid, tyi musz tabalus [muzikos instrumentas], yr wysy pramyiniou joukus, žertas, bloznistes rožnes dara [...] Blokwylykey losnay paduky kotas, tąciawo, szokynie. Daynes szpetnes dayniou, kalbas begiedingas blazgaty [...] wyins kyta mosyi pri gieryma [...] Blokwylykey teyp wiernays ira tarnays biesa, iog, ko ons negaļ padarity, to szyi daroda, trauk-

damis kožna wyina žmogo ysz nomu so sawi i blokwylykius [...] Blokwylykey teyp ira žmonis nepaczwy, iog rožnes nawet yszkadas žmonys dara, Plieszkas, styklus, skleyniczes yszkoļ, lāgus yszkriosz, szolynes rožniu dayktu primet, pri apdara rožniu dayktu kabynie [...] Blokwylykey par nakti kulyi po kaimus, rito meta mažny wysy nomy timsa. wyins myikt, kyts serg [...]“ (KP, 465).

Tą paprotį vėliau aprašė S. Daukantas, pažymėdamas, jog rąstas vaizdavęs senuosius metus. Vilkdami rąstą, dainuodavę dainelę „Tabalaj, taj, taj, taj“ ir mušdavę senuosius metus — tabalus, o paskui tą rąstą sudegindavę¹. M. Valančius „Palangos Juzėje“ taip pat mini blukvilkius,ėjusius sveikinti ūkininkų². Vėlesni šaltiniai to papročio jau nebemini³.

Rąsto valkiojimo po kiemus per kalėdas paprotys buvo populiarus Latvijoje. Kaip mini P. Einhornas, kučių vakaro latviai kitaip nevadinę kaip „šokių vakaru“ arba „rąsto vakaru“ (blūka vakaru)⁴. Rąsto vilkimo paprotys siejasi su naujųjų ūkininkų metų sėkme ir, galimas daiktas, su saulės kultu⁵. Tokią prasmę, matyt, jis turėjo ir Zemaitijoje.

Iš vėlykinių papročių J. Pabrēža plačiau aprašo persirengimą „karėiviais“ ir „žydais“ bei laistymąsi. Iš pamokslo matyti, kad tie „žalniečiai“ ir „žydai“ krečia išdaigas bažnyčioje, šaudo, paskui per naktį vaikšto po kaimus, yra vaišinami ir girdomi (KP, 466). Tokie papročiai vos ne ligi Didžiojo Tėvynės karo išliko daugelyje Zemaitijos vietų. Juose liaudies tradicijos susipynė su viduramžių bažnytinių misterijų elementais ir pastarieji faktiškai tiek suliaudiškėjo, kad bažnyčia buvo priversta juos uždrausti.

Taip pat populiarus buvo *laistymasis* antrąją Vėlykų dieną (KP, 467). Ji M. Valančius taip aprašė:

„Vėlyku panedielie jaunume ankstie kielusi lajste undeniu tebgulentusius arba ištraukusi iš patala neše į upali ir būtinai nuneštąjį mirkie“. ([109], p. 171). Dėl to, kaip rašo J. Pabrēža, daugelis susergera, susipyksta.

Per Sekmines piemenys keldavę *puotą*:

„Prigolnikay arklu pyimenis, wyso geriausy dara patieka [velniui], keldamis bąkietely. Tyn mozykas, tyn tącey, tyn wysu swewalniku sosirinkyms, o nawet yr motryszkų yr mažny wysy apsygiery rožnes strosznibes grieku papylda [...]“ (KP, 467).

Nedaug pamokslininkas rašo ir apie Jonines bei Petrines, pažymėdamas tik, kad jas „labay storaunay aplink Salātus ir aplink Salātu Parakwyiy apwaykszczio nekoryi žmonis“ (KP, 467). Toliau jis mini, kad tomis naktimis visur linksminamasi, šokama, dainuojama, žaidžiama (KP, 468). Matyt, būta papročio Joninių laužų ugnyje sudeginti įvairias piktžoles ([52], p. 82–83).

¹ S. Daukantas, min. veik., p. 141–142.

² PJ, p. 50.

³ B. Buračas 1939 m. paskelbė dainelę, primenančią S. Daukanto blukvilkių dainą „Tabalaj, taj, taj...“ (B. Buračas, Naujųjų metų sutiktuvės Šiaulėnų apylinkėse, Jaunasis ūkininkas, 1939, Nr. 1, p. 6). Tačiau labai abejotina, ar ji gyvavo tose apylinkėse.

⁴ Cituojama iš: P. Einhorn, Reformatio gentis Letticae in Ducatu Curlandiae, Riga, 1936, Scriptores Rerum Livonicarum, Bd. II, Lig. 2, Riga u. Leipzig, 1848, p. 623.

⁵ O. Lideks, Latviešu svētki, Rīgā, 1940, p. 9; K. Arājs, Senās latviešu gadskārtu ieražas, Latviešu tautas dziesmas, Izlase, t. 3, Rīga, 1957, p. 629. Apie kitas tautas žr.: P. Caraman, Obrzędy kołędowania u słowian i u rumunów, Warszawa, 1933, p. 327.

¹ LEB, p. 518.

Siame ir kituose pamoksluose randame žinių ir iš viso apie jaunimo laisvalaikius bei tarpusavio bendravimą.

Vaikinai prieš šventą vakarą arba patį šventadienio vakarą eina „merginėti“ — aplankyti merginų, prieš tai išsiteiravę, kur jos gulinėčios, kur tėvai ar šeimininkai („gaspadoriai“) guli ir t. t. Vaikinai ir samdiniai sekmadieniais vaišina merginas, šios taip pat per visą savaitę „tyik piragus dieľ pawayszynyma waykiu nakti pri sawyi atėjusiu, arba szwęta dyina teyp Karczymo, kapp yr po lapyniemis dieľ pasydieiyma ont ožkados“ (KP, 460—461). Šventomis dienomis jaunimas rinkdavosi į būrius, dainuodavo, šokdavo, žaisdavo (mušdavo ritinį, kiaušę, žiedą padavinėdavo, supdavosi, lauminėdavo, žiužį žaisdavo). Būdavo grojama kanklėmis, cimbolais, būgnais. Nusideda „koryi szwętomis dayinomis bowyjes par yľga ľayka: tad gryžymays: Mozika, tad Kąklu y Cymboľu, tad Bugnu muszymais, arba kitays kokeys warstotays kapelyiys“ (KP, 446). O apie atlaidus pažymi, kad tai visuotina linksmybė, jaunimo susitikimai, gėrimai ir įvairios išdaigos (KP, 469—470).

J. Pabrėža ne kartą pasisakė prieš burtus, prietarus ir įvairius tikėjimus, kurie dar tebebuvo gyvi žemaičiuose.

Pamoksle „Apey Cnata Garbies“, sakytame 1817 m. Salantuose, tikėjimus („zabobonus“) skirsto į 5 rūšis: „1. Balvonu garbynym, 2. Žinynikyste, 3. Pritiray, Wardawym, 4. Apmonyiym, 5. Czeraunikiste“ (KP, 408).

Pavyzdžiui, žinininkystei jis priskiria laimės spėjimą iš žvaigždžių, paukščių elgesio, nelaimės — pagal ausų cypimą ar akies trukčiojimą, dienų skirstymą į laimingas ir nelaimingas, žmogaus gyvenimo nusakymą iš delno rievelių ir kt. Tuos žmones, kurie tais darbais verčiasi, jis vadiną „žinininkais“ (KP, 409). Iš pamokslo sužinome, kad būdavo kalbamos įvairios maldelės, tikint, jog ją sukalbėjęs ugnyje nesudegs, vandenyje neuskęs, kare nepražūs; grabnyčios žvake smilkydavo karvės tešmenį, kad ragana pieno neatimtų; žvakę lipdydavo prie tvarto durų šv. Jono naktį, su švęstu velykų vandenių užtaisinėdavo šaudykles, o su vašku nuo velykinės žvakės smilkydavo bites, kad geriau sektųsi. Užkalbinėjimais gydėdavo ir ligas:

„Zababonus pylđa yr grieszyi tyi, koryi gida rožnes lygas žmoniu yr giwolu pewnomis baľamutnomis maľdomis — arba so szwętais žodeys, arba so rasztays pewnus žodžius nežynoma lyižowy paraszitays pri koryi dar yr križelej pridiety ira, arba koryi gida so karteliems priraszitoms žodeys szwętais, koryi ľyip ont sawy neszioty yr anus žodžius kalbiety, ožręczidamis, jog iley tay yszpyľdiši, pewnay yszgisi“ (KP, 410).

Įvairiais žegnojimais ir maldelėmis gydą rožę, lekiančiąją ugnį (?), gyvatės kandį. Gydymui taip pat naudodavę ir įvairius bažnytinius rykus.

J. Pabrėža pateikia nemažai įdomių burtų ir prietarų: buvo vengiama plakti gyvulį alksnio ryškste; meškos plaukais smilkydavo vaikus, kad jų neapžavėtų; moteriškė, melžusi karves ir nesiplotvusi rankų, nekursto ugnies; pirmą kartą išginę gyvulius, tą lazda slepia pastogėje; žvejodami nežengia per tinklą; švarkus laiko tvartuose prie arklių, kad laumės neįjodytų ir kt. (KP, 411). Prie burtų jis priskiria ir gydymąsi šluotų ryšiais,

kelyje rastais kaiščiais („ožkoleys“) bei tokiu būdu: „nousymazgoty waddeniu pyrm saulyš patekiejyma yr po saulyš ožsyleydyma, yr tris kartus atszokty nou wondyns atboľam“.

Tuos dalykus jis aptarė ir kitame pamoksle „Pamokslos Apey Griekus prisizingus Pyrmam Prisakimou Dyiwa, sakits Kartynoy Metusy 1826“ ([53], p. 33—49). Jame, be minėtųjų dalykų, nurodoma, kad būdavę pranašaujama iš paukščių lakiojimo, giedojimo, žvėrių ant kelio pasirodymo, iš gyvulių grobų (žarnų), bluznių ar kaulų, o išgirdę traškant stalą, tikėjosi mirsią ([53], p. 37—38); nešiojasi česnaką, kad neapžavėtų, o šermukšnine lazda, esą, galima velnią užmušti. Ten pat apie kaukus, aitvarus ir raganų spiaudalus jis trumpai atsako: „Wys tay dikomis ira baykoms, yr niekays“. Kaukų niekas nėra matęs, aitvarai — „gatunks wora degaty, o spjaudalas ragnu wadyn solti yszsymuszaty ysz medy punaty [...]“ ([53], p. 39).

Tiek viename, tiek ir kitame pamokslų rinkinyje galima rasti vertingų duomenų ir liaudies teisei bei liaudies pedagogikai, nes J. Pabrėža, kritikuodamas įvairias žemaičių buities negeroves (pvz., vagystes, plėšikavimus), daug kur rėmėsi liaudies tradicijų nustatytomis normomis, tik jas traktavo kaip bažnyčios ir net paties dievo skelbiamus dalykus. Liaudies medicinos bei sanitarijos tyrinėtojams įdomūs pamokslininko patarimai apie ligonių lankymą, slaugymą, priežiūrą (KP, 344—346). Tuo reikalu 1811 m. Salantuose jis sakė net specialų pamokslą „Pamokslos Apey Reykaľa storotės ožľaykity sweykata sawa“ (KP, 521—539), kuriame išryškėja didelė jo, kaip mediko, erudicija.

Į akis krinta ir kitas dalykas — tai neigiamas J. Pabrėžos požiūris į turtuolius, į paprasto žmogaus pažeminimą. Pamoksluose reikalaujama, kad „gaspadoriai“ tinkamai prižiūrėtų sergančiuosius, gerai elgtųsi su šeimyna, turčius, vedęs neturtingą žmoną, nesididžiuotų prieš ją ir jai neišmetinėtų jos neturtingumą ir t. t. Ar kas jo klausė ir atsižvelgė į tuos reikalavimus — kitas dalykas. Tačiau šie faktai mums leidžia pajusti tą gilią socialinę diferenciaciją Žemaitijos kaime, vargingą samdinių ir baudžiauninkų buitį.

Iš šios apžvalgos matyti, kad J. Pabrėža daugiausia dėmesio kreipė į žemaičių dvasinę kultūrą. Tiesa, jis čia pasirodo neįtikimai griežtas asketas, užginąs bet kokius pasilinksminimus, dainas, žaidimus ir šokius. O juk tas pats Pabrėža padėjo S. Daukantui rinkti lietuvių liaudies dainas. Matyt, J. Pabrėža gerai buvo išstudijavęs liaudies kultūrą, jei galėjo taip išsamiai savo pamoksluose remtis etnografinė medžiaga. Ji neprarado vertės ir šiandien, nes kai kurie faktai, pvz., blukvilkių vaikščiojimas, yra vos ne vienintelis toks aprašymas iš XIX a. pradžios. Susumuota ši medžiaga papildys ir taip negausius lietuvių XIX a. pradžios etnografinius šaltinius, atskleis mažai žinomus žemaičių dvasinės kultūros momentus.